Kalapis Zoltán

SZÁZÖTVEN ÉVES SAJTÓTÖRTÉNETÜNK DÁTUMAI ÉS FEJEZETEI (1848–1998)

Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori déli részein csak a 19. század első felében jöttek létre azok a szellemi és anyagi feltételek, amelyek lehetővé tették a magyar hírlapirodalom befogadását, illetve esélyt adtak megteremtésére és önálló fejlődésére. Ekkorra, a reformkor derekán, 1830–40 között már kialakult az anyanyelvű tájékoztatást igénylő polgári olvasóközönség vékony rétege a megyeközpontokban és a postakocsi-járatok mentén fekvő népes mezővárosokban. A pesti, pozsonyi, esetleg a bécsi lapok előfizetői a táblabírák, jegyzők és egyéb megyei tisztviselők, a birtokosok, uradalmi ügyészek és gazdatisztek, ügyvédek, tanítók, tisztiorvosok és vízimérnökök sorából kerültek ki. Olykor a könyvtár, a levéltár, meg a különféle egyletek címére érkeztek a kiadványok, amelyek akkoriban kezdtek tömegesebben tért hódítani. 1831-ben megalakult az eszéki Magyar Olvasótársaság, 1832-ben a zentai Nemzeti Olvasó Társaság, 1833-ban a becskereki kaszinó és a szabadkai olvasótársaság, 1837-ben az alsókubini tanítói nevelőtársaság, az eszéki és a zombori kaszinó, 1840-ben a szabadkai kaszinó, 1842-ben az újverbászi olvasóegylet, 1844-ben a zombori Magyar Olvasókör, 1845-ben a cservenkai kaszinó. Ezek egy korabeli megfogalmazás szerint „a szebb társasélet eszközlői, a közértelmesség kifejtői" voltak, de ide érkeztek a lapok is, s adták őket kézről kézre.

Erre az időszakra esnek az első nyomdaalapítások is: 1844-ben császári pátens engedélyezte Bittermann Károly szabadkai nyomdájának felállítását. Nagybecskereken, 1842 januárjában, egy aradi „könyvnyomtató intézet" próbált gyökeret ereszteni, de a kezdeményezés a helytartótanács ellenállásába ütközött, úgyhogy a nyomdafelállítás szabadalmát majd csak 1847-ben nyerte el Pleitz F. Pál.

E két műintézet, a szabadkai Bitterman és a becskereki Pleitz nyomda volt a 19. század folyamán a „lentségi" magyar, s részben a német sajtó „bölcsője". A cirill betűs folyóiratok, lapok eleinte Bécsben készültek, később pedig Pesten, Temesváron és Újvidéken.

Itt emlékezünk meg nyomdászatunk egy egészen kivételes és rendhagyó eseményéről: Takáts Rafael, Ferenc-rendi barát, a szegedi rendház kiküldött misemondójaként 1788–92 között az észak-bánáti Padén teljesített szolgálatot, s e közben egy kis magánnyomdát is működtetett. Itt, a falusi parókia

A közöletlen kézirat az 1998. évből való. Csak az időközben bekövetkezett jelentősebb változásokkal egészítettem ki.

csendjében készítette el és adta ki Toldalékát a Pápai–Páriz-féle latin–magyar szótárhoz és még tizenegy egyházi és iskolai nyomtatványt. Szótárát később még kétszer kinyomtatta, ezekről Gáldi László leszögezte, hogy Takáts szótárait „fel kellene fedeznünk, s arra a helyre kellene állítanunk, amelyeket a magyar szótárirodalomban méltán megérdemelnének".

Takáts Rafael nyomdaalapítása egy elszigetelt vállalkozás volt, az első szabadkai és a becskereki nyomda viszont erjesztő hatásának bizonyult.

Az első vajdasági magyar újság százötven évvel ezelőtt, 1848 novemberében, Szabadkán jelent meg Honunk Állapota címmel, szerkesztője Szép Ferenc, a Teréz-templom segédlelkésze volt. A „hetente egyszer, pénteken" megjelenő lap, Szalády Antal A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780–1880-ig című munkája szerint „keletkezett 1848. november 3-án. Megszűnt 1849. január 5-én a 10. számmal". Szabadka monográfusa, Iványi István viszont öt megjelenési időpontot említ (1848. november 27., december 7., 15., 22. és 1849. január 8.), azzal a megjegyzéssel, hogy „több számot nem ismerek".

Ahány forrás, annyi adat. A Honunk Állapotáról azonban annyit el lehet mondani, hogy a sajtószabadság kivívása, a cenzúra eltörlése után gomba módra szaporodó lapok sorába tartozott. „Amíg 1848 áprilisa előtt: 33 magyar, 19 német, 3 román, 2 szlovák és 2 szerb nyelvű lap jelent meg Magyarországon, összesen tehát 59 – írja Fülöp Géza Sajtótörténet, sajtóismeret című könyvében (Budapest, 1988) –, addig 1848-ban további 32 magyar, 43 német, 3 román, 5 szlovák, 2 szerb és 1 horvát, azaz összesen 86 új időszaki sajtótermék csatlakozott a meglévő 59-hez." Ezek túlnyomórészt forradalmi sajtótermékek voltak, a nagy horderejű változások hangján szólaltak meg, olvasóikat a forradalom vívmányainak elfogadására, majd a szabadságharcra mozgósították. Ilyen volt a Honunk Állapota is, s akár a többinek, ennek megjelenése is a hadihelyzettől függött.

A lap egyetlen eddig ismert példányára – az 1848. december 15. számra –, Magyar László, a Szabadkai Történelmi Levéltár néhai munkatársa bukkant rá a Magyar Országos Levéltárban. Kuluntsits István polgármester mellékelte egyik jelentéséhez, amelyben értesítette a belügyminisztériumot, hogy a városban a „mellékelt formátum szerint december hó elejétől megjelenő röpív kiadatni szokott".

1849 legelején a honvédség kiürítette Bácskát és Bánságot, Szabadka is vészhelyzetbe került, de a meglévő erők mozgósításával, a kaponyai síkon megállították és visszaverték a szerb felkelők előrenyomulását. Szép Ferenc újra munkába lendült: a megszűnt Honunk Állapota helyett 1849 márciusában beindította újabb röpívét, a Közlöny Kivonata címmel, amely a kormány hivatalos szócsövének, a Közlönynek rövidített cikkeit, tudósításait és híreit hozta „a lap hiányok pótlására", mint ahogy ezt alcíme is jelezte. Öt száma jelent meg, egy példánya sem maradt fenn.

A Közlöny Kivonata is, akárcsak a Honunk Állapota, a Bittermann nyomdában készült.

MEGTORPANÁS UTÁN KIBONTAKOZÁS (1867–1918)

A szabadságharc bukásával megszűntek a forradalmi újságok, zord idők következtek. A Bach-korszak nem kedvezett a lapalapításoknak, a császári uralom képviselői szinte rettegtek egy új újság megjelenésétől, mert attól tar-

tottak, hogy a negyvennyolcas eszmék esetleg utat találnak a nyilvánosság felé. Vidékünkön is, a Temesi Bánság és Szerb Vajdaság idején, sok akadály gördült a sajtó természetes fejlődése elé. Így aztán a Honunk Állapota után több mint két évtizedig nem jelenhetett meg egy magyar újság sem. Kedvezőbb feltételek a hírlapirodalom feltámasztására majd csak az 1867-es kiegyezés után jöttek létre.

Szabadkán 1871. január 1-jén jelent meg a Bácska című „vegyes tartalmú heti közlöny", amely a Honunk Állapota után az első magyar újság volt ezen a tájon. „Általános volt az óhaj, s most is az, hogy legyen Szabadkán egy lap, amely képviselje a polgárok érdekeit a közművelődés terén! . . ." – írta a lap első számában a Tájékoztatásul t. olvasóinkhoz című vezércikkében. Az újságot Radics György gimnáziumi tanár indította el és szerkesztette is.

Nem sokkal később, 1871. május 31-én megindult a második hetilap is Bácskai Híradó címmel, Farkas Antal szerkesztésében. Ettől kezdve Szabadkának mindig legalább két hetilapja volt, de olykor három-négy is. Ezek nagyrészt rövid életűek voltak, s szabály szerint a helyi politika függvényeként jöttek létre. A kiegyezéssel ugyanis elszaporodtak a pártok is, amelyek a kiegyezés mellett vagy ellene foglaltak állást, de voltak olyanok is, amelyek hídveréssel próbálkoztak. Új színfoltjai voltak a közéletnek 1880-tól a Magyar Általános Munkáspárt, illetve 1890-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjai.

A hetvenes években az uralkodó polgári pártok hazafiaskodó és nemzetieskedő jelszavakkal ádáz küzdelmet vívtak a képviselői mandátumokért, meg a polgármesteri hivatalért, azaz a helyi hatalomért. A lapokat is rendszerint a választások előtt alapították, a kiadás költségeit a pártkasszából fedezték, a szerkesztők, az újságírók a párthívek közül kerültek ki – a gimnáziumi tanárok, a városi hivatalnokok közül. Ezek az újságok a választások után gyakran megszűntek, olykor még a győzelem esetén is, ha nem kellett tartani az ellenzéktől. Az ellentétek azonban sohasem simultak el, s így mindig volt legalább két politikai hetilap Szabadkán, néha több is. Ennek a korszaknak részletes képét Kolozsi Tibor rajzolta meg a Szabadkai sajtó (1848–1919) című könyvében. Elegendő, ha csak említést teszünk néhány hosszabb életű vagy jelentősebb hetilapról: Szabadka (1873–1875), Szabadkai Közlöny (1876–1906), Gazdasági Közlemények (1877), Szabadka és Vidéke (1877–1879), Szabadkai Ellenőr (1879–1881), Bácskai Gazdasági Közlöny (1880–1882), Bácskai Ellenőr (1880–1904), Szabadság (1883–1896), Szabadkai Hírlap (1886–1889), Közvélemény (1886–1889), Bácskai Szemle (1893), Bácsmegye (1902–1919).

Egy közelgő választás szükségletei hozták létre az első szabadkai napilapot is, a Bácskai Naplót, 1896. október 4-én. Mindössze huszonnégy napot élt, október 28-án szűnt meg. Bár az első számban közölt előfizetési felhívásban „pártoktól és egyénektől függetlennek" hirdette magát, írásaiból azonban nyilvánvalóan kitűnt, hogy a kormánypárt szabadkai korifeusait támogatja. A választások után a szegedi kiadó csődöt jelentett, s nem fizette ki sem a nyomdai számlákat, sem az újságírói tiszteletdíjakat. Dr. Csillag Károly főszerkesztő, aki majd később nagy szerepet fog játszani Szabadka sajtóéletében, ezt írta az utolsó számban: „. . . szerkesztőség és közönség egyaránt áldozata egy ember vastag könnyelműségének . . . Most pedig, midőn megjegyezzük, hogy a kiadó által a fővárosból ideédesgetett munkatársunk díjazását a saját zsebünkből tel-

jesítettük, nincs más hátra, mint bocsánatot kérni attól a közönségtől, amely bennünket bizalmával megtisztelt."

Dr. Csillag (Stern) Károly nevéhez még egy szabadkai napilap, a Bácskai Hírlap elindítása is fűződik. „A Bácskai Hírlap megalapítói még nem mondtak le arról a meggyőződésről, hogy Szabadkán, mint Bács-Bodrog vármegyének természetes központjában egy, úgy a város, mint a megye érdekeit felölelő lapot lehet és kell megteremteni" – hirdette az első szám beköszöntőjében. Ez az újság 1897. október 3-án indult, eleinte hetente négyszer: hétfőn, szerdán, pénteken és vasárnap jelent meg, 1902. április 6-ától pedig hetente hatszor, azaz ekkor vált ténylegesen napilappá. 1921-ben szűnt meg: a belgrádi kormány betiltotta.

Szabadkán a következő napilapok jelentek meg: Bácskai Újság (1899–1900), Bácskai Friss Újság (1901), Szabadkai Friss Újság (1901–1921), Bácskai Hírlap (1902–1919), Bácsmegyei Napló (1903–1941), Függetlenség (1906–1908 és 1910–1913), Bácskai Napló (1907–1923), Délmagyarország (1909). Ezek közül a Szabadkai Friss Újság és a Bácsmegyei Napló volt a leghosszabb életű: az előbbi húsz évig jelent meg, az utóbbi, a Napló pedig harmincnyolc évig.

ÖT NAPILAP SZABADKÁN

A 20. század első évtizedének legvégén, a lendületes városfejlesztés és az általános prosperitás idején, 1909. március 14-étől kezdve, három és fél hónapon át öt reggeli és esti napilap jelent meg Szabadkán, amire messze földön alig akadt példa. Az idő tájt Vajdaság más részein négy napilap jelent meg: két magyar Nagybecskereken (Torontál, Délvidéki Újság) és két szerb Újvidéken (Zastava, Branik).

A fenti egyesített kimutatásból kihámozható az öt napilap címe és egyidejű megjelenésének időpontja, de az esemény annyira kivételes, hogy megérdemli külön is – áttekinthető módon – a lajstromozást: *Szabadkai Friss Újság* (1901. március 2-án jelent meg első száma, szerkesztője Pusztai Béla), *Bácskai Hírlap* (1903. április 6., dr. Csillag Károly), *Bácsmegyei Napló* (1903. június 14., dr. Fenyves Ferenc), *Bácskai Napló* (1907. június 16., dr. Veréb Gyula), *Délmagyarország* (megjelent 1909. március 14-én, megszűnt 1909. június 27-én, szerkesztő Braun Henrik).

Az öt napilap tényét a Bácsmegyei Napló 1909. április 9-i számában így minősítette: „A szabadkai újságírás most van fejlődésének tetőpontján. Soha annyi lap, soha annyi neves újság nem volt itt, mint éppen most. Soha nagyobb ereje nem volt a szabadkai sajtónak, mint most."

Ez idő tájt nemcsak a politikai és a „vegyes tartalmú" heti- és napilapok terjedtek el Szabadkán, az akkori Magyarország harmadik legnagyobb városában – Budapest és Szeged után –, hanem a szaklapok, a szakmai közlönyök, a szórakoztató és művelődési újságok is. 1885–1895 között jelent meg az Achilles című időszaki sportlap, 1885–1886 között a Tanügyi Lapok, 1896–1897 között az Iparosok Lapja, 1902–1904 között a Jogélet, 1911–1914 között a Színházi Újság. 1904 végétől 1906 elejéig Bácsország címmel került az olvasó elé az első „megyei képes lap", amelynek élén a szabadkai újságírás nagy úttörője, Csillag Károly állt.

A sajtónak ez a már többször is emlegetett érdemes munkása azonban nem az egyedüli nagy név Szabadka sajtóéletében. Egy egész sereg szerkesztő, újságíró, külső munkatárs fémjelzi az itteni zsurnalisztika nagykorúsodását. Közülük Rácz Vilmos, Sztoczek Károly, Dugovich Imre, dr. Blau Géza, dr. Havas Emil és dr. Fenyves Ferenc neve emelkedik ki. Külön figyelmet érdemel Braun Henrik, a Bácskai Hírlap szerkesztője – a kortársak szerint ő volt „az első modernül fürge, modernül invenciózus" szabadkai újságíró –, akinek keze alatt az újságírás és az irodalom nem egy későbbi nagysága bontogatta szárnyait, köztük Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Somlyó Zoltán és Gyóni Géza. A tárcaírók közül Papp Dánielt, a „legbácskaibb auktort" és Milkó Izidort, a csevegő „irmodoráról" ismert szerzőt említjük.

A 19. század utolsó és a 20. század első két évtizedében tehát pezsgő sajtóélet alakult ki Szabadkán. A zömmel tanyán élő lakosságának azonban csak egyharmada jutott el az olvasni tudás szintjére, a magyar anyanyelvűeknek pedig csak 22 százaléka. S mégis – Kolozsi idézett könyvének tanúsága szerint – ebben a korszakban 130 magyar nyelvű lap és folyóirat jelent meg. Ezt a tarka képet még mintegy húsz horvát és szerb nyelvű lap egészítette ki, ezek közül a legjelentősebb a Subotički glasnik (1873–1876), a Bačvanin (1884–1893), a Neven (1884–1914), a Subotičke novine (1893–1898) és a Naše novine (1907–1918).

A SAJTÓÉLET KEZDETEI NAGYBECSKEREKEN

Bánátban is kialakult egy fontos és pezsgő hírlapírói központ: Nagybecskereken, a mai Zrenjaninban. Itt a fejlődés azonban más irányú, nem a lapok sokasága és sokrétűsége jellemezte, hanem egy hosszú életű, folyamatosan megjelenő újság, a Torontál. Hetilapként indult, majd egy természetes fejlődés eredményeként, átalakult napilappá. Minden sajtótörténetileg fontos esemény tehát ennél a lapnál játszódott le, csaknem minden előrehaladás hozzá fűződött.

A Torontál 1872. április 4-én indult, szerkesztője és tulajdonosa Balás Frigyes, a Pesti Napló egykori tárcaírója, a Hölgyfutár volt szerkesztője lett. Jóllehet magánvállalkozás volt, a lap kezdettől fogva élvezte a megye és a Pleitz nyomda támogatását, de rendszeres évi állami támogatásban is részesült a költségvetésből, tekintettel arra, hogy a nemzetiségi vidéken külön feladatai is voltak. 1876-tól a vármegyei közigazgatási bizottság hivatalos közlönye lett. Ettől kezdve még jobban az adott politikai viszonyok függvényévé vált. A régi Torontál a nábobok megyéje volt, a Deák-párti birtokos osztály erősen kézben tartotta a vármegyét, így a sajtó is a kijelölt keretek között mozoghatott, amely néha szellős átjárónak, néha kemény falnak bizonyult.

1892. január 30-án a Torontál, továbbra is a megye védőszárnyai alatt, áttért a napi megjelenésre. Az átalakulás egyik szorgalmazója és kezdeményezője Rónay Jenő alispán, a lap külső munkatársa volt, aki gyakorlatias ember lévén, felismerte, hogy az alispáni rendeletek így juthatnak el naponta, gyorsan és olcsón a főszolgabírókhoz. Az átállás első évében, a csekély példányszám miatt, tetemes összegű veszteség halmozódott fel, amit végül is a megyének kellett állnia, mivel a megyei politikusoknak évek múltán sem sikerült a ráfizetést áthárítani a költségvetésre.

Ismertebb szerkesztői közé tartozott Lauka Gusztáv (1882–1892), dr. Brájer Lajos (1892–1908) és Somfai János (1908–1917). Sok kiemelkedő külső és

belső munkatársa volt a lapnak, közülük megemlítjük dr. Szentklára Jenőt, dr. Stassik Ferencet, Scossa Dezsőt, Menczer Lipótot, Streitmann Antalt, Sz. Szigethy Vilmost, Borsodi Lajost, meg id. Bartók Bélát, a zeneszerző édesapját.

A Torontál volt az első magyar nyelvű napilap a mai Vajdaság területén! De elsősége nemcsak ezért tekinthető kivételesnek – igen életerősnek is bizonyult. Szinte zavartalanul jelent meg évtizedeken át, teljes ellentétként a szabadkai gyakorlatnak. Csak 1944-ben szűnt meg 72 évi folyamatos megjelenés után, ebből 52 évet napilapként működött.

A Torontál tehát nemcsak az első magyar nyelvű napilap volt ezen a tájon, hanem a leghosszabb kort megérő újság is. Rekordját a Magyar Szó döntötte meg, de csak részben: napilapként immár csaknem hatvan éve megjelenik...

A Torontál sajtótörténeti elbírálása sajnos nincs összhangban hírlapirodalmunkban betöltött szerepével. A magyar sajtó történetének 1985-ben megjelent II. kötete, amely az 1848–1892-es időszakot öleli fel, még csak említést sem tesz róla, pedig vidékünk sajtótörténetét külön fejezetben tárgyalja. „Arad és Temesvár sajtóviszonyainak szembetűnő vonása a folyamatosan megjelenő hírlapok magas száma – áll a sajtótörténetben. – A század közepén indult napilapok mindegyike megérte a századfordulót! A hírlapok fennmaradását, működési körét, irányvonalát a helyi társadalom *polgárosultságának magas foka*, bonyolult *nemzetiségi* összetétele és az ezekre sajátosan reflektáló helyi politika határozta meg." A megállapítás találó, de a szöveg íróinak látóköréből kiesett az Arad–Temesvár vonaltól a Tiszáig terjedő terület. Teljesebb és árnyaltabb lett volna a kép, ha befogják a mai jugoszláviai Bánátot, s benne Nagybecskereket és lapját, a Torontált, amely egyébként egy hónappal előbb is jelent meg a sajtótörténetben joggal emlegetett temesvári Temesi Lapoknál.

A sajtóélet Nagybecskereken sem volt egészen egypólusú. Bár a teret a Torontál uralta, egy-két ellenzéki újság is megjelent. Az úttörő szerepre dr. Stassik Ferenc becskereki ügyvéd vállalkozott, aki egyébként Rousseau Társadalmi szerződésének első teljes magyar nyelvű fordítója volt. Torontáli Ellenzék című hetilapja 1893. január 1-jén jelent meg, s azonnal a hivatalos vármegyének és annak egyik mindenható irányítójának, gróf Csekonics Endrének heves ellenállásába ütközött. Emberei nem túlzottan tapintatosan figyelmeztették a hivatalnokokat: veszélybe kerülhet állásuk, ha előfizetik vagy bármilyen más módon támogatják az ellenzék szócsövét. A nyomdából kikerülő újságkötegek is nyomtalanul „eltűntek", a postások pedig nem kézbesítették az előfizetett példányokat. Egymást érték a nyilvános támadások is, úgyhogy a lapot csakhamar elnémították, utolsó száma 1893. július 8-án jelent meg. „Anyagi okok idézték elő a megszűnést" – írta a Torontál.

Az első huzamosabb ideig megjelenő ellenzéki lap a Nagybecskereki Hírlap volt, amely 1901. november 17-én indult. Főszerkesztője és kiadója dr. Várady Imre ügyvéd volt, aki az 1905. évi választásokon, ellenzéki programmal, a parlamentbe is bekerült. „... Torontálvármegyében a közvélemény nem nyilvánulhatott meg szabadon – írta az első szám vezércikkében –, mert a hatalom birtokosai elnyomják azt; a közakarat nem érvényesülhet kellően, mert megalkotásában a hatalom szolgái kiszorítják az arra hivatott, független elemeket . . ."

A Nagybecskereki Hírlap utolsó száma 1908. augusztus 3-án jelent meg. 1902–1903-ban munkatársának mondhatta a pályakezdő Fülep Lajost is, a ké-

sőbbi ismert művészetfilozófust, művészettörténészt, egyetemi tanárt és akadémikust.

Az első világháborúig az ellenzéknek még néhány szócsöve volt: a német nyelvű Torontaler Volksblatt (1905) és az Unser Blatt (1906–1915), továbbá a Délvidéki Újság című napilap (1906–1910) és a Torontáli Híradó (1911–1912). Valamennyi valamilyen formában kötődött dr. Várady Imre személyéhez.

Nagybecskereken egyébként, Németh Ferenc adatai szerint, 1918 előtt ötven lap jelent meg, ebből huszonnégy magyar nyelvű. Az eddigi kutatások csak tizenkilencet tartottak számon. Ő Nagybecskerek, s általában a Bánát sajtótörténetének terén azt az alapozó munkát végezte el, amit Kolozsi Tibor Szabadkán.

LAPKIADÁS BÁNÁT ÉS BÁCSKA TÖBBI RÉSZÉN

A két legnagyobb sajtóközpont, Szabadka és Nagybecskerek mellett még számos bánáti és bácskai városban, mezővárosban jelentek meg újságok, zömmel hetilapok: Törökkanizsán a Tiszavidéki Lapok (1876), Kikindán a Kikindai Közlöny (1880), Versecen a Délvidéki Nemzetőr (1886), Pancsován a Pancsova és vidéke (1890).

Ugyancsak Németh Ferenc adatai szerint 1918 előtt Pancsován 47 újság jelent meg, ebből 10 magyar, Kikindán 38 (15), Versecen 30 (3). Több kisebb településen is jelentek meg újságok, így Módoson (Jaša Tomić), Károlyfalván (Banatski Karlovac), Temeskubinban (Kovin), Fehértemplomban (Bela Crkva), Törökbecsén (Novi Bečej) stb.

Az 1918 előtti időszakban a mai Bánát területén hetven nyomda működött, amelyek csaknem százkilencven újságot adtak ki az itt élő valamennyi nemzeti közösség nyelvén.

A századvégen, Bácskában, Szabadka mellett még két sajtógóc jött létre: a zombori és az újvidéki.

Zomborban Ipar címmel jelent meg az első újság (1865), Zách József reáliskolai tanár kiadásában és szerkesztésében. A Szabadkáról Zomborba áthelyezett Radics György gimnáziumi tanár és igazgató, aki első állomáshelyén elindította az első vajdasági magyar hetilapot Bácska címmel, a megyeszékhelyen is lapot alapított azonos címmel. A zombori Bácska (1878–1914) mellett még a következő újságok jelentek meg: Zombor és vidéke (1881–1901, 1905–1918), Zombori Hírlap (1893–1897, 1907–1912), Bácsmegyei Független Hírlap (1903–1905), Bácsmegyei Függetlenség (1907–1915).

Két jelentős folyóirat is megjelent a 19. század második felében: az egyik Zomborban a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának évnegyedes kiadványaként, Évkönyv címmel (1885–1918), a másik pedig Dudás Ödön helytörténész kiadásában jelent meg, Bács-Bodrog címmel (1878–1879), amelyet Pacséron szerkesztett, s Szabadkán nyomtatott, cikkei pedig „a helytörténelem, népismeret, statisztika és a régészet" tárgykörét ölelték fel.

Újvidék első magyar újságja, s egyúttal a legjelentősebb is, az Újvidék volt (1876–1907). Frankl István gimnáziumi tanár indította el, legismertebb szerkesztője pedig Zanbauer Ágoston volt, aki azonos tantestületben dolgozott az alapítóval, azaz ő is gimnáziumi professzor volt. A lap 1908-ban egyesült a Határőrrel, amely 1907–1914 között jelent meg.

Újvidéken még a következő hetilapok hagytak mélyebb nyomot maguk után: Újvidéki Hírlap (1891–1905, 1907–1912), Bácsmegye (1900–1919), Újvidéki Újság (1901), Újvidéki Híradó (1908), Újvidéki Napló (1909–1918), Délvidéki Újság (1910). Valamennyi kisebb-nagyobb állami szubvenciót kapott.

A Milana Bikicki–Ana Kaćanski-féle újvidéki sajtóbibliográfia 1824–1918 között 152 sajtóterméket jegyez, ebből 25 magyar, 9 német és 3 szlovák nyelvű volt, a többi szerb! Az itteni szerb lapok jóval a magyar újságok előtt jelentek meg, de megelőzték sok tekintetben a nagyobb délszláv központokat is. Jovan Skerlić az Omladina i njena književnost (Az ifjúság és irodalma) című könyvében írja, hogy „1863-ban Újvidéken kilenc szerb lap jelent meg . . . ugyanakkor Belgrádban nincs négynél több, s ezek is hivatalos vagy félhivatalos közlönyök . . ."

Az itteni szerb sajtótörténet korszakokként részletesen fel van dolgozva, az érdeklődők e szakmunkákból a részletekről is bőven tájékozódhatnak. Az első világháború idején a szerb lapok nem jelentek meg.

Zombor és Újvidék mellett még számos bácskai városban és községben jelentek meg lapok az első világháborúig.

Zenta: Zentai Figyelő (1875–1880), Alsó Tiszavidék (1881–1883), Zenta, majd Zentai Híradó (1883–1892), Zentai Közlöny (1884), Zentai Ellenőr (1886). Több rövidebb életű újság is megjelent.

Óbecse: A legjelentősebb, a Galambos Pál-féle Óbecse és Vidéke mellett (1888–1921) még a következő hetilapok jelentek meg hosszabb-rövidebb ideig: Óbecsei Hírlap (1895), Óbecsei Hírmondó (1896–1897, 1902), Óbecsei Közlöny (1896–1899), Népbarát (1899), Óbecsei Újság (1900–1905, 1911–1920), Óbecsei Friss Újság (1902), Óbecsei Hírlap (1906–1912), Tiszavidék (1912–1934).

Ada: Ada-Moholi Közlöny (1892–1915), Ada-Moholi Ellenőr (1897–1899), Ada-Moholi Hírlap (1898–1900), Dél-Magyarországi Néplap (1902), Adai Újság (1903), Ada-Moholi Újság (1912–1916).

Topolya: Közép-Bácska (1886–1890), Bács-Topolyai Hírlap (1894–1915), Topolya és Vidéke (1892–1893).

Kanizsa: Tiszavidék (1938).

EGY ÚJABB INDULÁS (1918–1944)

Az első világháború befejezésével, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulásával (1918. december 1-jén) merőben új helyzet állt elő az itteni magyarság életében, ami természetesen a sajtó további fejlődésére is rányomta bélyegét. Valójában ettől a dátumtól számítjuk a jugoszláviai magyar sajtó kezdetét, önálló életét. Amiről az eddigiek során szóltunk, azok sajtótörténetünk előzményei voltak, más adottságok között született hagyományok.

A kisebbségi létből kinövő új lapok helyzete egy csöppet sem volt rózsás, de azok sem, amelyek a régi Jugoszlávia elnyomó politikájának feltételei között módot találtak a túlélésre. Rossz anyagi körülmények között tengődtek, az olvasóközönség csekély száma korlátokat szabott, a szellemi erők hiánya pedig módfelett megnehezítette a lapok előállítását. Budapest sűrű hajszál-

erein évtizedeken át felszívta a tehetségeket, az optálásokkal, a kiutasításokkal, a kivándorlással pedig újabb űrök keletkeztek.

Az ideiglenes vagy tartós tilalmak, a kényszerű szünetek után a hírlapirodalom újra feléledt. Öt napilap indult: három újszülött és kettő túlélő. A szabadkai Bácsmegyei Napló és a becskereki Torontál maradt meg a porondon az impériumváltás után is.

A szabadkai Bácsmegyei Napló kétszeri betiltás után is talpon maradt, s fokozatosan a legjobban szerkesztett, a legnagyobb példányszámban megjelenő lappá vált a két háború között. A lap kiadója, legtöbbször a tényleges szerkesztője is dr. Fenyves Ferenc volt. Sikerének egyik titka, hogy mindig jó képességű újságírókkal vette körül magát, sokat adott az utánpótlás nevelésére is. A Tanácsköztársaság bukása után felfigyelt a Magyarországról érkező erőkben rejlő lehetőségekre. Így került az újsághoz az emigrációba kényszerült Haraszti Sándor, Tamás István, Diószeghy Tibor, dr. Dettre János. Ez az utóbbi, a széles látókörű, művelt szegedi jogász 1920-tól 1925-ig, azaz kiutasításáig a szerkesztőség lelke volt, s egyúttal irodalmi szerepe is jelentősnek minősült. Ő mondta ki először, hogy az irredentizmus árt az itteni magyarságnak, s a továbbélés lehetőségét „a becsületes lojalitásban" látta. „A magyarság politikai egységét széttörhette a végzet – írta –, de a magyar kultúra egységét aranypántok tartják össze."

Az újságírók közül kiemelkedett Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Bródy Mihály, Havas Emil, Havas Károly, Magyari Domokos és sokan mások. A veteránok közül hű maradt a laphoz Milkó Izidor, Munk Artúr, Radó Imre, az írók közül Csuka Zoltán, Gergely Boriska, Stadler Aurél, Szenteleky Kornél, Sz. Szigethy Vilmos stb. publikált. Rendszeresen közölte a lap (másodközlésben) Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Benedek Marcell, Kodolányi János, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Babits Mihály tárcáit, verseit. Itt kezdték vagy itt folytatták többen is pályafutásukat azok közül, akik a második világháború után a Magyar Szóban és más lapokban folytatták munkásságukat, úgymint Majtényi Mihály, Lévay Endre, Kolozsi Tibor, Sulhóf József, Bodrits István, vagy olyan rendszeresen bedolgozó külső munkatársak, mint Kovács Sztrikó Zoltán vagy Debreczeni József.

A másik túlélő lap a szinte elpusztíthatatlannak látszó Torontál volt, amely a háborús évek után is a kitaposott úton folytatta útját. A főszerkesztői posztot hosszú ideig Juhász Ferenc töltötte be – 1924-től 1944-ig –, azaz a lap megszűnéséig. Végül is egy új világ központosító szele sodorta el.

A két „átmentett" napilap mellett még három új is született. A legrövidebb életű az ugyancsak Becskereken megjelenő Közakarat volt – az első kommunista napilap Vajdaságban, harmadik az akkori Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. Az októberi forradalom és Tanácsköztársaság által felkorbácsolt közszellem hozta létre, a becskereki munkások filléreiből alapították meg. Az első szám 1920. január 18-án, az utolsó pedig január 24-én jelent meg.

Egy hetet élt tehát, hat száma hagyta el a sajtót.

Az 1921 végén, a Szabadkán létrehozott Hírlap politikai és közgazdasági napilapként indult, de csakhamar pártlap lett, a Magyar Párt szócsöve, egy időben tulajdona is. A főszerkesztői tisztet Vukov Lukács, Havas Emil, Havas Károly, Szántó Róbert töltötte be. Keményen, olykor vakmerően is síkraszállt

a magyar kisebbség jogaiért, kipellengérezte az elnyomatás konkrét tényeit, amivel kihívta maga ellen a hatalom haragját.

A két szabadkai és a két becskereki napilap mellett Újvidéken is született kettő: az életképesebbnek bizonyult Délbácska és a viszonylag rövid életű Vajdaság.

Fáth Ferenc apátplébánosnak, az újvidéki katolikus hitközség vezetőjének kezdeményezésére mintegy 500 újvidéki magyar polgár részvényesként 100–500 dinárral és egy-egy évi előfizetéssel járult hozzá a Délbácska elindításához. Erre 1920. december 12-én került sor, dr. Szlezák Rezső ügyvéd szerkesztésében. Később, 1923-tól 1929-ig „a szerkesztésért és kiadásért" Tomán Sándor felelt. Katolikus irányultságú lap volt, a kisebbségvédelmet tartotta fő feladatának, így aztán gyakran szembekerült a szabadkai „álkisebbségi" Bácsmegyei Naplóval és az újvidéki Vajdasággal.

Ez az utóbbi napilap 1922–1926 között jelent meg, s címébe először foglalta az akkor még erősen tájfogalmú Vajdaság elnevezést az egyre inkább „alkalmatlannak" minősített Délvidék helyett. Szerkesztője Lenkei Jenő, majd Lukovics Imre volt. Rövid ideig a lapnál dolgozott Bródy Mihály és Havas Károly is.

A megmaradt négy magyar napilapra (a Közakaratot 1920-ban betiltották, a Vajdaság 1926-ban szűnt meg) igen súlyos napok vártak az 1929. évi januári királyi diktatúra kikiáltása után. A szabadkai Hírlapot ekkor végleg elnémították, de erre a sorsra jutott a Szervezett Munkás is, amelynek több névleges szerkesztője mellett, Haraszti Sándor volt a tényleges szerkesztője. Valamennyi napilapot címváltoztatásra kényszerítettek, mivel egy rendelet értelmében a régi közigazgatási fogalmakat, földrajzi neveket tilos volt használni. Először a Délbácska változtatta meg nevét Reggeli Újságra, a következő évben pedig – egy belgrádi lap támadása után –, a szabadkai Bácsmegyei Napló és a becskereki Torontál is. Az előbbi a Bácsmegyei jelzőt hagyta el, az utóbbi pedig Híradóra változtatta nevét.

A három megmaradt napilaphoz – a Naplóhoz, a Reggeli Újsághoz és a Híradóhoz – csakhamar egy negyedik csatlakozott: a zombori Friss Újság (1929–30), amely nem sokkal később címet változtatott (Új Hírek, 1930–1941).

A két háború közötti sajtótörténeti képet a folyóiratok, hetilapok egészítették ki. A szemlék közül irodalomtörténeti jelentőségű a Vajdasági Írás (1928–1929), de főleg a Kalangya (1933–1944) emelkedik ki. Mindkettőt Szenteleky Kornél, „Vajdaság Kazinczyja" szerkesztette, korai halála után pedig Szirmai Károly, Draskóczy Ede, Kende Ferenc, Radó Imre, Blazsek Ferenc, Herceg János.

A második jelentős, ma is megjelenő, Híd folyóiratot 1934-ben alapította a szabadkai Népkör fiataljainak egy csoportja, Lévay Endre szerkesztésében, majd Simonkovich Rókus, később Mayer Ottmár vezetésével kommunista befolyás alá került. A Hídat 1940-ben betiltották.

Néhány képes-, színházi- és sportújság is indult, de egyik sem eresztett mélyebb gyökeret. Ezek közé tartozott a Revű (1926–27), Csuka Zoltán Képes Vasárnapja (1928–31), a Tempo, sport-, színház- és rádióújság (1931–32), a Szöveges Színházi Hét (1932–33), a Hétről Hétre, vasárnapi magazin (1934–35), az Alföld, képes hetilap (1935–41), Szemle, társadalmi és kultúrszemle

(1936–41), a Jugoszláviai Sportélet (1938–41). Gál László Grimasz című viccés keresztrejtvényújságja (1935–1941) Újvidéken indult ugyan, de székhelyét csakhamar Szabadkára tette át.

A nagyobb sajtóközpontok (Szabadka, Újvidék, Becskerek) és már említett mezővárosok (Zenta, Óbecse, Ada, Topolya, Újverbász, Kanizsa) mellett a két háború között még a következő helységekben jelentek meg helyi lapok: Apatinban, Bezdánban, Feketicsen, Gomboson, Horgoson, Mozsorban (Mošorin), Péterrévén, Temerinben.

Vajdaságon kívül Belgrádban kettő (Élet és Egészség, Adventhírnök), Zágrábban (A Nép), Eszéken (Szlavóniai Magyar Néplap), Muraszombaton (Muraszombat) pedig egy-egy lapot adtak ki.

A második világháború idején, Jugoszlávia, ezen belül Vajdaság földarabolása után (Bácska Magyarországhoz, Szerémség a Független Horvát Államhoz, Bánát pedig német megszállás alá került), több lap megszűnt, újak indultak, némely régi pedig – sikerrel, sikertelenül –, megkísérelte a fennmaradást. A szabadkai Napló újra felvette a Bácsmegyei jelzőt, de csak egy száma jelenhetett meg. Betiltását azzal indokolták, hogy „a szerb megszállók szolgálatában állt és 23 éven át együttműködött velük".

A többi napilap „életben maradt", azzal, hogy a becskereki Híradó újra Torontál lett, a zombori Új Hírek átalakult Délvidékké, a Reggeli Újság pedig fejlécébe vette az újvidéki jelzőt, a főszerkesztő Andrée Dezső pedig neve mellé tette a vitézi címet.

Szabadkán az elmarasztalt Napló helyett Csuka János indította el újra az 1929-ben betiltott Hírlapot, de az új hatóságot nem elégítette ki hangneme, úgyhogy 1941. augusztus 2-án Délmagyarország, két nappal később pedig Délvidéki Magyarság címmel indult egy „keresztény politikai napilap", dr. Deák Imre kiadásában és szerkesztésében, majd később a lapot a háború végéig Bogner József jegyezte.

Újvidéken, különleges színfoltként, több kétnyelvű illegális kiadvány jelent meg. A Vesti, illetve a Hírek 1941 júliusában jelent meg, kézi sokszorosítón. A Borbának kétnyelvű száma (magyarul: Harc) ugyancsak júliusban jelent meg. A fordítást Rákosi Hajnalka és Szász Ágnes végezte. A hatóság csakhamar erélyesen felszámolta a népfelszabadító mozgalom újvidéki propagandagócát, munkatársait bebörtönözte, bitófára küldte (Böhm Lili, Léderer András stb.)

Hasonló sorsra jutottak a Híd szerkesztői, közírói, terjesztői, mivelhogy ők is csatlakoztak a népfelszabadító mozgalomhoz: Mayer Ottmárt, Simokovich Rókust, Singer Adolfot, Schwalb Miklóst és Wohl Lolát Szabadkán, Kiss Ernőt Szegeden, Varga Gyulát Újvidéken, Szöllősy Boriskát Perlezen állították akasztófa alá; Pap Pált az olasz fasiszták végezték ki Dalmáciában; Ősz Szabó János Magyarországon esett el partizánként; sokan munkaszolgálatosként, büntető századok tagjaiként vesztek el, vagy a haláltáborok nyelték el őket.

1944-ben jött a visszacsapás: háborús bűnösként kivégezték az újvidéki Reggeli Újság és a szabadkai Délvidéki Magyarság főszerkesztőjét, Andrée Dezsőt és Bogner Józsefet. Mártírként halt meg Timár Ferenc is, aki egy rövid ideig, szintén a Délvidéki Magyarság felelős szerkesztője volt, Tóth Bagi István viszont a háború áldozata lett 1941 áprilisában. Az újságírók közül többen elbujdostak, elmenekültek, s így megőrizték életüket. A polgári lakosság so-

rából is sokan, zömmel ártatlanul, a megtorlás áldozatai lettek, még mindig nem teljes adatok szerint 15 000–20 000-en.

ISMÉT AZ ELEJÉN (1944–1998)

A második világháborúból győztesen kikerülő jugoszláv kommunista és partizán mozgalomnak elsősorban az antifasiszta harcban való rendíthetetlen részvétel adta meg a legalitást, majd valamivel később a választás is, amelyen, külföldi nyomásra, a polgári ellenzék is indult, bár, mint ahogy azt a későbbi események igazolták is, semmilyen esélye nem volt: az új rendszer, szovjet mintára, megkezdhette egy új világ, a „lehető legjobb világ" megteremtését.

A sajtó terén az egyszólamúság megteremtésére irányult minden erőfeszítés, ennek érdekében szigorú – anyagi és szellemi – központosítás jött létre. A rendszer még saját soraiban sem törte meg az önszerveződést – a Szabadkán és Zentán létrejövő magyar kommunista újságokat is gyorsan megszüntette (Szabadkán a latin és cirill betűs Radio Vesti magyar kiadását, a Rádióhíreket, Zentán pedig a kétnyelvű Senćanske novine – Szentai Újságot –, a polgári lapok megindítására irányuló kezdeményezéseket pedig kíméletlenül elfojtotta, szerkesztőit bebörtönözte (Zágrábi Magyar Újság, Walter Emil).

Ilyen körülmények között jött létre Újvidéken a Magyar Szó előde, a Szabad Vajdaság 1944. december 24-én, amely egy korabeli tudósítás szerint, a szerb napilap, „a Slobodna Vojvodina rövidített kiadása lesz". Vajdaság politikai vezetősége Újvidéken székelt, így aztán egy politikai napilap, a kor felfogása szerint, csakis itt indulhatott, s nem, mondjuk, a magyar sajtótörténet két gócának egyikében, Szabadkán vagy Becskereken. Ebben a lépésben némi folytonosság is van, a mindenkori hatalom logikájának továbbélése: a XVIII. század vége felé létrejövő újvidéki szerb nyomdában nem jelenthettek meg szerb nyelvű kiadványok, mert távol estek volna a bécsi cenzori hivataltól...

A Szabad Vajdaság is „szem előtt" jött a világra, s eleinte, a többségi felfogás szerint, még ideálisnak is minősülhetett, mert „megrágott" híreket közölt fordításban.

Még egy ilyen, a magyar sajtó hagyományaitól elütő, szürke közlöny megjelenése is reménykeltő volt a maga idejében, mivel a magyarság az idő tájt a megtorlás, a „második razzia" napjaiban élt, a kollektív bűnösség terhe nyomasztotta, a kitelepítés veszélye fenyegette. Megjelenése mintha a méltányosabb napok hírnöke lett volna. A hamarosan bekövetkező névváltoztatás is ezt sugalmazta: 1945. szeptember 27-én a Szabad Vajdaságból Magyar Szó lett.

„Rosszul írt újság volt – írta Herceg János 1989-ben –, gyakran a szakma elemi követelményeit is nélkülözte, mintha elfelejtettek vagy nem tudtak volna írni, akik döcögő mondatokat írtak, s mégis mintha fénye lett volna minden szónak . . . Oly egyszerű volt benne minden, és oly természetes! Csak hinni kellett a jelszavaknak, vagy ellenségesen megtagadni őket. Más alternatíva nem volt, akárcsak ég és pokol között!"

Nos, ebből a pár oldalas, szürke bulletinből idővel, a Jugoszláviában bekövetkezett változások függvényeként nőtt ki egy nagy terjedelmű, frissen szerkesztett hírlap, amely egy korabeli meghatározás szerint „az egész magyar nyelvterület" legjobb napilapja lett. Az adott korlátokat természetesen nem léphette át – mint ahogy a pártállam is csak demokratizálódott, s nem lett demokratikus közösség –, de ezek a korlátok egyrészt fokozatosan tágultak,

másrészt pedig tágíthatóak is voltak, ha a szerkesztő a tájékoztatás szabályait is szem előtt tartotta, nemcsak a napi politika követelményeit. A Magyar Szó főszerkesztői között ilyen is, olyan is akadt. Névsorba szedve a következők voltak: Kek Zsigmond (1944–48), Rehák László (1948–57), Vébel Lajos (1957–63), Varga László (1963–67), Vukovics Géza (1967–73), Kalapis Zoltán (1973–75), Petkovics Kálmán (1975–76), Erdélyi Károly (1976–85), Sinkovits Péter (1985–89), Csorba Zoltán (1989–91), Kubát János (1991–92), Bálint Sándor (1992–2000), Juhász M. Erzsébet (2000–).

A Magyar Szó olvasója, a tájékoztatás kijelölt szempontjaival összhangban, nem volt hátrányos helyzetben a többségi sajtó olvasójával szemben, ennek egyik jele volt az is, hogy 1956-ban itt jött létre Közép-Kelet-Európa egyetlen kisebbségi sajtóháza, a Forum, amely az „ellenőrzött demokrácia" egyik kirakata lett, de egyúttal nagy hatással volt a kisebbségi sajtó, a könyvkiadás és a nyomdaipar fejlesztésére is.

SOKFÉLE, SOKRÉTŰ, SOKSZÍNŰ

A Forum-házban a Magyar Szóhoz hasonló fejlődési vonaluk volt az Ifjúság Szavának, a mai Képes Ifjúságnak (1945), a Pionir Újságnak, a későbbi és a mai Jó Pajtásnak (1946), a Dolgozóknak (1947–1990), a Hídnak (1945), de a 7 Napnak is (1946), amely a többi laptól eltérően 1953-tól Szabadkán jelent meg, az egykor oly fontos, de időközben elsorvasztott sajtóközpontban. Itt teszünk említést néhány korabeli, rövid életű hetilapról is: Dolgozó Nő (1945–49), Föld Népe (1947–51), Ipari Híradó (1947–51), Új Falu (1950–53).

Sokasodtak a folyóiratok, időszaki kiadványok is, mintegy tükrözve az irodalmi élet árnyalódásait, a tudományos kutató munka irányait. A nagy hagyományú Híd mellé idővel felzárkózott az Új Symposion (1965–1992), amely 1961–64 között az Ifjúság mellékleteként jelent meg Symposion címmel. A jugoszláv polgárháború elől Magyarországra menekült munkatársai Ex Symposion címmel Veszprémben jelentették meg folyóiratukat (1992–). Szabadkán Üzenet címmel irodalmi, Újvidéken Létünk címmel tudományos folyóirat született (1971–). Ezeket megelőzve jött létre az egykori Hungarológiai Intézetben a Hungarológiai Közlemények (1969–) című negyedéves szemle és a Magyar Tanszék Tanulmányok című évkönyve (1969–).

A pedagógiai szakirodalmat először a Népoktatás (1948–53), majd az Oktatás és Nevelés (1973–1991) című folyóirat szolgálta. A Népoktatás indokolatlan megszűnése és az Oktatás és Nevelés beindítása közti időszakban a szabadkai kétnyelvű Školski Život próbálta pótolni a hiányt. Jelenleg az Új Kép (1997–), a pedagógusok és a szülők folyóirata jelenik meg a szabadkai Vajdasági Módszertani Központ kiadásában.

Elszaporodtak a hosszabb-rövidebb életű szaklapok is: Sportújság (1950–53), A Könyvbarát (1954–56), Egészség (1952–92), Méhészet (1954–80), Sporthorgász (1956–69) stb. Két egészen sajátságos sajtóterméke is volt a kornak: egy-egy belgrádi szerb újság magyar kiadása (Jež-Sün), szatirikus lap, 1954–57; Kekec-Buksi, képregényújság, 1957–62).

Fontos igényeknek tettek eleget a Magyar Szó keretében megjelenő vidéki mutációs oldalak, az ezekből kinövő lokális hetilapok, továbbá a különféle mellékletek: Napsugár (1952–), Föld Népe (1953–1992), Könyvbarát (1954–56), Kilátó (1961–), Grimasz (1963–), Könyvbarátok Híradója (1966–78),

Nyelvművelő (1971–75), RTV Újság (előbb Rádióműsor, utóbb Tarka Világ (1973–), Szivárvány (1978–1993) stb.

Már a negyvenes évek derekán bontogatta szárnyait a magyar nyelvű rádiózás, amely viszonylag rövid idő alatt a tájékoztatás meghatározó tényezője lett. A Belgrádi Rádió 1945 áprilisától közölt magyar nyelvű híreket, az ötnyelvű Újvidéki Rádió pedig 1949. november 29-én kezdte meg adását a 201. rövidhullámon. Ez az adóállomás idővel „nagyüzemmé", „információs nagyhatalommá" nőtte ki magát, s a Magyar Szóval, meg az utóbb felzárkózott Újvidéki Televízióval alkotta a jugoszláviai magyar tájékoztatás gerincét.

A rádió fejlődését többféleképpen lehet érzékeltetni. Példának okáért a rádióelőfizetők száma 1947-ben 22 700 volt, 1957-ben 117 000, 1960-ban 271 000, 1970-ben 380 000. A Vajdaság területén befolyt előfizetés összegével csak 1976-tól rendelkezhetett az Újvidéki Rádió.

A műsoradás óraszáma is állandóan növekedett (1951-ben 12 óra volt, 1954-ben 16, 1960-ban 19 óra 10 perc, a nyolcvanas években pedig meghaladta az ötven órát). A magyar adások százalékaránya 40 körül ingadozott (1956–1960 között több is, mivel a kisebbségi adások fejlesztése végett megszűnt a szerb adás).

A rádiótechnika is lépést tartott a korral: a rádióállomásból történő műsorszórással, a hangátvitel módszereinek állandó modernizálásával (a 120 kW-os kátyi, a 600 kW-os szenttamási adó, áttérés az ultrarövidhullámra). Az Újvidéki Rádiót jól lehetett fogni és hallani Vajdaság minden részén, de a tartomány és az országhatárokon túl is. A központi adásokat a helyi adók sűrű hálózata egészítette ki.

A rádió egyre nagyobb jelentőségű, fokozatosan huszonnégy órára terjedő, messze az országhatárokon túl is fogható hírműsorait Bogdánfi Sándor, Szalai István (az Újvidéki Rádió első főszerkesztője), Fejős István, Szerencsés József, Ádám Tibor, Vébel Lajos (a rádió sokéves főszerkesztője), Gion Nándor és Vörös József szerkesztette, újabban pedig Öreg Dezső és Klemm József szerkeszti.

Az informatív műsorok mellett nagy szerepet játszott a művelődési műsorok szerkesztősége is (szerkesztői: Argyelán István, Bosán-Szimin Magda, Varga István). Fontos igényeknek tett eleget a Rádióiskola, több művelődési és irodalmi műsor, a Rádiódráma, az Ifjúsági Rádiódráma, a faluműsor, a vidámműsor, a levelezőrovat. A zenei szerkesztőség több önálló zenekarra, a komoly és könnyűzene népszerű előadóinak sokaságára, a hangszalagok és hanglemezek gazdag tárára támaszkodhatott. A Rádiódráma szerkesztősége 1951–1990 között Majtényi Mihálynak tíz önálló rádiójátékát sugározta, Deák Ferenc, Gobby Fehér Gyula, Pintér Lajos, Sulhóf József hét-hét művel szerepelt, Gion Nándor, Kopeczky László, Lányi István, Bosán-Szimin Magda, Tolnai Ottó és Varga Zoltán hattal-hattal, Faragó Árpád, Fehér Ferenc, Herceg János, Hornyik György és Saffer Pál pedig öttel-öttel.

A vajdasági magyar tévékorszak szintén Belgrádban kezdődött: az ottani stúdióból 1968. január 1-től 1973-ig napi magyar informatív műsort közvetítettek, vasárnaponként pedig falu-, gyermek- és művelődési műsort is, Fejős István szerkesztésében.

Az Újvidéki Rádió és Televízió 1971-ben alakult meg, de az ötnyelvű műsor csak 1975. november 26-án indulhatott. Ekkor már Vajdaságban 376 000

tévékészüléket tartottak nyilván (1963-ban 48 000 volt). A magyar informatív műsorokat Szerencsés József indította be, őt a szerkesztői székben Fejős István, Neubauer János, Kovács László, Bódis Gábor, Korpa Béla, Fekete Elvira, Szakállas Ottó és Rencsár Tivadar követte. Az új média rohamosan fejlődött, s néhány év múlva, a Magyar Szó és a rádió mellett, a harmadik tartóoszlopa lett a vajdasági magyar tájékoztatási rendszernek, miközben a művelődési életben, meg a tömegkultúrában is fontos szerepet töltött be.

KÜZDELEM A MEGMARADÁSÉRT

Mindaz, amit a nacionalista erők uralomra jutása („joghurtforradalom"), Jugoszlávia szétesése és a kíméletlen balkáni háborúk gyűjtőfogalma alatt értünk, mérhetetlen károkat okozott annak a népnek, amelynek nevében és támogatásával ezek a folyamatok 1989-ben elindultak, a kisebbségek esetében viszont a veszteségek még inkább hatványozódtak, a sérelmek sokasodtak, a félelmek növekedtek.

A politikai akarat megváltozása, az eszközök központosítása és újrafelosztása miatt a tájékoztatási rendszer az új hatalom teljes ellenőrzése alá került, a kisebbségiek esetében pedig széthullott, ízzé-porrá tört.

Az előbbi korszak rövid összefoglalóját a rádióval és a televízióval fejeztük be. Nos, ezeket a médiákat az új hatalom egyrészt keményen kézbe vette, a háborús uszítás eszközeivé tette, kisebbségi részeit pedig elsorvasztotta. Azokat, akik ellenállást tanúsítottak, elűzte, elbocsátotta, nyugdíjaztatta. A szerkesztői székbe eleinte „keménykezű janicsárokat", később pedig „joviális kiszolgálókat" ültetett.

A tévé esetében ez a kijelölt út a fizikai megsemmisülésbe torkollt (az 1999. évi NATO-bombázások során több rakétatámadás érte a kamenicai tévéadót). A korábbi magyar informatív műsorok sokasága (napi két híradó, egy vagy két híradás) egy tizenöt perces hírműsorra redukálódott, az esti magyar híradót pedig felváltotta a központi szerb adás.

Ezekre az évekre esik a magyarországi tévéadók térhódítása: Észak-Bácskában és Észak-Bánátban az antennák Pest felé néznek, a műholdas adók pedig még ilyen természetű korlátokat sem ismernek.

Ha majd egyszer megírják a mostani központosítás történetét (korábban is voltak ilyen korszakok), akkor, következményeit tekintve, az egyik elrettentő példa az Újvidéki Rádió lehet: korábban a vajdasági rádióelőfizetők által befizetett összeg túlnyomó részével rendelkezett, jelenleg pedig a villanyszámlához csatolt „befizetés" egybemosódik és teljes összege Belgrádba ömlik, s onnan csurran-csöppen valamicske az Újvidéki Rádiónak is. Ennek következtében teljes degradálás következett be, ami a nemzetiségi műsorok részleges vagy teljes elhalásában is megnyilvánult.

Korábban, 1989 előtt, az Újvidék I., Újvidék II. és az URH-adó módot adott a rétegműsorok kialakítására – a tömeges szükségletek kielégítése mellett helyt kaptak az igényesebb műsorok is (Elmélet, vita, gyakorlat), beleértve a zeneieket is –, ezekre, az adók más célú felhasználása miatt, később már nem volt lehetőség, vagy módfelett korlátozódott.

Így van ez más programmal is. A tájékoztatási műsorok esetében a szellemiséggel volt a legnagyobb gond, a Szabadkai Rádió nem is vette át a három órai híradót. Erősen lecsökkent hallhatósága is, miután a magyar adások a

középhullámról átkerültek egy helyinek minősíthető csatornára. Korábban adásait messze földön hallhatták (Közel-Keleten, Székelyföldön, de még Moszkvában is, Hegedűs András, volt magyar miniszterelnök (naplójának tanúsága szerint), ma pedig Vajdaságnak csak egy részét fedi.

A vajdasági magyarság két másik informatív csúcsintézménye is romokban hever. Az Újvidéki Televízió esetében ezt szó szerint kell érteni, a Forum esetében pedig átvitt értelemben: a sajtóház ugyan áll, de működésképtelenné vált, eladósodott, csődtömeget képez: ha ez az ország alkalmazta volna saját törvényeit, akkor már rég dob alá kerülhetett volna. A hatalomnak azonban nem volt érdeke felszámolása, de üzemeltetését sem tartotta szívügyének: bénító patthelyzet.

A keretében működő, nagy hagyományú magyar sajtószervek siralmas állapotba kerültek. A felgyorsuló pusztító szelek előbb a Dolgozókat sodorta el, majd a Magyar Szó keretében megjelenő lokális hetilapokat: a már korábban megszűnt Szabadkai Napló (1969–71), az újvidéki Közműveink Lapja (1969–75) és a Topolya és Környéke (1969–80) után a Bánáti Híradó (1970–91), Tiszavidék (1969–93), Dunatáj (1970–93) és a Temerini Újság (1978–93) megjelenése vált lehetetlenné.

A régi kiadványok közül a Híd folyóiratot változatlanul a Könyvkiadó adja ki, főleg alapítványi támogatásokkal. A Képes Ifjúság és a Jó Pajtás átalakult korlátolt felelősségű társasággá, ennek az utóbbinak keretében jelenik meg havonta a Mézeskalács is. Kuriózumként említjük meg, hogy a Jó Pajtás az egyetlen gyermekhetilap a magyar nyelvterületen!

MAGÁNLAPOK, „ÁLLAMI" LAPOK

A Dolgozók szerkesztőségének munka nélkül maradt újságírói 1990. december 21-én, ugyancsak Kft-ként, létrehozták a Családi Kör című hetilapot, amely az új sajtóviszonyok között a legsikeresebb átállásnak bizonyult: viszonylag rendezett anyagi viszonyok között működik (már amennyire egy tönk szélére jutott gazdaságban ez lehetséges), példányszáma és befolyása is nőttön-nő. Az első főszerkesztője Purger Tibor volt (1990–92), jelenleg a Kft-t és a szerkesztőséget Habram Mária vezeti. A Családi Kör sikerének titkát alighanem politikamentességében kell keresnünk.

Egy másik magánvállalkozás, az újvidéki tévé két elbocsátott munkatársa, Bódis Gábor és Németh Árpád által alapított Napló (1990–97) viszont éppen a politika, ezen belül pedig az itteni magyarság érdekvédelmének vállalásával lett népszerű, legalábbis egy ideig, az olvasóközönség később elpártolt tőle. A lap Keszég Károly főszerkesztő halálával egyidőben szűnt meg.

A magánvállalkozások sorát egy sikertelen napilap-alapítás (Pannon Hírlap, két száma jelent meg), egy szenzációkat tálaló, az erotika felé kacsingató „tabloid" kiadása (Recefice, 1997–98) és ma is megjelenő gasztronómiai magazin egészíti ki (Varázsfazék, Čarobni lonac, 1998–). Időközben a magyar kiadás „kimúlt".

Az egyetlen, jobb napokat is megért vajdasági magyar napilap, a Magyar Szó, az utóbbi tíz évben, 1989-től 1999-ig, a permanens válság állapotában vergődik. Az általános gazdasági romlás, a pusztító belháborúk, a politikai akarat megváltozása folytán az állami emlők elapadtak, de vásárlótábora is az elszegényedés miatt módfelett megcsappant: potenciális olvasóinak nagy há-

nyada, a bizonytalanság elől menekülve, Magyarországra költözött, azok, akik maradtak, vagy képtelenek megvenni az újságot, vagy nem igénylik az írott (magyar?) szót.

A szinte áthidalhatatlan anyagi gondok mellé odacsapódtak a feltornyosuló szerkesztéspolitikai kérdések is. A szerkesztőség a rendszerváltást ígérő kezdet során a demokratizálódás, a többpártrendszer, a privatizáció, a magyar érdekképviselet mellett tört lándzsát, ennek az irányultságnak számos külső jele is volt. 1990 márciusában megjelent a Magyarok Vajdaságban című tematikus különszáma, 1990 júliusában megváltoztatta fejlécét: a Szocialista Szövetség szócsövéből a demokratikus közvélemény napilapja lett. 1990 októberétől 1991 februárjáig tárcát közölt a magyarság elhallgatott tragédiájáról Negyvenöt nap 1944-ben címmel, Matuska Márton tollából. A délszláv népek összeütközésében a Magyar Szó semleges álláspontot foglalt el, hangot adott annak, hogy a vajdasági magyaroknak nincs mit keresniük a balkáni vérontásban, támogatta a háborúellenes törekvéseket, a polgári engedetlenségi mozgalmakat. Ezzel végképp magára haragította a nacionalista eszméket valló hatalmat, későbbi anyagi gondjai is ide vezethetők vissza. A rendszer egykori „kegyeltjéből" egyszeriben „ellenség" lett. Amikor a hatalom rádöbbent, hogy a Magyar Szó kicsúszott ellenőrzése alól, akkor egyrészt súlyos vádakkal illette („szerbellenes", „dezertálásra bújtat", „a horvát szecesszionizmust támogatja"), másrészt pedig erőszakos eszközökkel helyre kívánta állítani korábbi befolyását. A lap 1991 végén és 1992 elején öt hónapi „függetlenségi háborút" folytatott az alapító ellen, miközben hetente csak kétszer jelent meg a papírhiány miatt, négy napon át pedig csak szórólapokon tájékoztatta olvasóit a küzdelem állásáról. Végül is a lap pórázon maradt (az alapító nem egyezett bele az önállósításba), de megőrizte viszonylagos függetlenségét, az erőszakkal kinevezett főszerkesztő (Maróti Miklós) nem foglalhatta el helyét, a poszton a szerkesztőség bizalmát élvező Csorba Zoltán maradt.

Az alapító az elkövetkező években is elvetett minden kísérletet a privatizálásra, így aztán egy felemás helyzet alakult ki: az „állami" lap „ellenzéki" politikát képviselt. Ez a „se fiú, se lány" állapot eltartott, miközben párosult a kifullasztás, a „kiéheztetés" taktikájával. A koldusbotra juttatott szerkesztőség (elmaradt fizetések, zárolt vállalati folyószámla, kikapcsolt telefonok, elavult termelési eszközök stb.) végső elkeseredésében tíznapos sztrájkba lépett (1999. III. 10–19.), majd megismételte több mint egy hónapon át (1999. VIII. 23–IX. 26.), hogy kicsikarja két legfontosabb követelésének teljesítését: az elmúlt öthavi bér kifizetését és a Magyar Szó gazdasági önállóságának elismerését.

Ígéretekben ezúttal sem volt hiány, de mint korábban is, szinte szabályszerűen, bekövetkezett ezeknek folyamatos kijátszása, a rebellis szerkesztőség megbüntetése.

EGYBŐL HÁROM, MAJD ÚJRA EGY

Hasonló utat járt be a vajdasági magyarság politikai hetilapja is, a 7 Nap. Ő is megvívta a maga küzdelmét a fennmaradásért, bár ennek a végkifejlete jórészt eltért a Magyar Szó máig eltartó kálváriájától. A háború miatt bekövetkező papírhiány miatt a 7 Nap megjelenése 1993 júliusától szünetelt, amit persze úgy is lehet magyarázni, hogy a rotopapír elsősorban azokat a lapokat

illette, amelyek egyértelműen a háborús uszítás, a nacionalista eszmék szolgálatába álltak. De még úgy is értelmezhető, mint „visszavágás" vagy mint „büntetés" azért, mert a szerkesztőség 1990 őszén megakadályozta a kinevezett Savović Margitot, a későbbi szövetségi emberi jogi és kisebbségi minisztert, hogy elfoglalja a főszerkesztői posztot, de így járt Vlaovics József is, akit komisszárként küldtek a renitenskedő szabadkai hetilap főszerkesztői székébe: őt sztrájkkal utasította vissza a 7 Nap.

A több hónapi szünet után a munka nélkül maradt újságírók a Gerlovics Szilveszter által alapított Kft-be tömörültek és 1993. október 5-én, Új Hét Nap címmel, Dudás Károly főszerkesztésében, hetilapot indítottak. A belső ellentétek miatt, amelyet főleg a „lapgazda" gerjesztett, a szerkesztőség szinte teljes létszámban, Dudás Károllyal az élen, kivált a Kft-ből, s új lapot indított Szabad Hét Nap címmel. A korábbi alapító utóda, a Vajdasági Képviselőház szintén elhatározta, hogy feltámasztja az 1946-ban született 7 Napot, amire 1994. szeptember 21-én került sor, főszerkesztője Csordás Mihály lett. Így aztán, néhány hónapig – sajtótörténeti különlegességként –, három Hét Nap is kereste a maga helyét a nap alatt. A legnehezebb helyzetbe az Új Hét Nap került, mivel munkatársai elhagyták. A VMDK segítségét kérte, azaz pártlapként próbált fennmaradni, de a kísérlet nem vált be, s többszöri megszakítás után 1995 áprilisában végképp becsukta a boltot. Itt említjük meg, hogy a többi pártlap, illetve pártközlöny sem bizonyult tartósnak: a Hírmondó, a VMDK közlönye 1990–96 között jelent meg, a Körkép, a VMSZ közlönye pedig 1996-tól létezik, de megjelenése nem rendszeres.

A két Hét Nap a családi lap köntösét öltötte magára, bár politikai elkötelezettségükhöz sem fér semmi kétség: a Szabad Hét Nap „vajdasági magyar hetilapként", a Hét Nap pedig „kéthetente megjelenő családi lapként" küzdött a létért.

A demokratikus ellenzék választási győzelme után (2000. október 5.) a két lap egyesült: az egyik a régi nevet (Hét Nap), a másik az új szellemiséget hozta örökségként.

A zilált vajdasági sajtóviszonyok között – amikor az állami támogatás rendszere felbomlott, illetve a minimumra csökkent, a privatizáció pedig felemás módon történt, s befejezetlen maradt – gomba módra elszaporodtak a kis példányszámú, hetente, kéthetente, havonta vagy háromhavonta megjelenő lapok, mintegy igazolva egyrészt, hogy az olvasóközönség információéhsége változatlan, másrészt pedig, hogy a helyi és üzemi lapok kényszerű elhalását, a pénztelenség mellett, a meggondolatlanság is sarkallta. Az anyagi helyzet azóta még rosszabb lett, de a kezdeményezők, a mostoha körülmények ellenére is, módot találnak az igények kielégítésére.

Két olyan kis magánnyomda is talpra állt, amelynek tulajdonosai szívügyüknek tekintik a magyar lapkiadást, különféle módon támogatják őket, sőt, megélhetési forrást is látnak bennük. Az egyik a szabadkai Grafoprodukt (Özvegy Károly), amely a Csantavéri Újságot (1998–), a Palics és Környékét (1998–) és az Új Egészséget (2000–) adja ki, a másik pedig a temerini Market Extra (Dujmovics György), amely a Vajdasági Hírnököt (1992–96), a Vajdaságból elszármazottak lapját adta ki, jelenleg pedig a Temerini Újságot (1995–) üzemelteti, családi vállalkozásként, saját szerkesztésében és kiadásában.

Mind a két nyomda egy-egy szaklapjával a vajdasági olvasóközönséget is megcélozta: a szabadkai és magyarországi támogatásával jelenik meg 1998 óta a Bácsország című, honismereti szép kivitelű szemle, amely előzőleg, 1995-től a Szabad Hét Nap mellékleteként hagyta el a sajtót, a temerini pedig a Jó Gazda című, negyvenoldalas, jugoszláviai magyar mezőgazdasági és környezetvédelmi folyóiratot indította útjára 1997-ben, az egykori Föld Népe hagyományait ápolva. A szaklapok sorába tartozik az 1999-ben indult, Zentán megjelenő Vajdasági Könyvtári Hírlevél is.

Itt említjük meg két egyházi nyomda és könyvkiadó sokoldalú tevékenységét is, az újvidéki Agapét és a tóthfalusi Logos Grafikai Műhelyt. Az Agapé adja ki a több mint harmincéves múltra visszatekintő Hitéletet, meg nyomtatja a több mint negyven éve megjelenő Református Életet, de könyvkiadása is számottevő. Ugyanez vonatkozik a tóthfalusi Logosra is, amely újabban egy délvidéki közéleti folyóirat kiadására is vállalkozott, az Aracs címűre.

Az egykori és a mostani, eltérő színvonalú helyi lapok névsorát a következőkkel egészítjük ki: Közép-Bácskai Hírlap, Topolya (1992–98), Zombor és Környéke (1992–99), Új Kanizsai Újság (1994–), Csernyei Újság (1996–), Muzslyai Újság (1997–), Tordai Újság (1998–).

A kétnyelvű újságoknak Vajdaságban sok híve van, bár ez a gyakorlat sehol sem hozott tartós eredményt, pótcselekvésnek bizonyult sok helyütt. A Becsei Mozaik-Bečejski Mozaik 1994 óta jelenik meg, hozzá csatlakozott 1999-ben az adai Opštinska Panorama-Községi Körkép.

1999-től újra megjelenik a zombori Dunatáj. A helyi tájékoztatás igényét más módon is igyekeznek kielégíteni. A szabadkai Hét Napban jelenik meg a többoldalas Szabadkai Napló és a Bánáti Újság, a Magyar Szóban pedig a szabadkai és a Vajdaságon át oldal mellett megjelenik az újvidéki (fél) oldal, újabban pedig heti négy-öt (fél) oldalon újraéledt az egykor tizenkét oldalon megjelenő Tiszavidék.

A helyi tájékoztatás, ha nem is mindig kielégítő színvonalon, a nehéz körülmények ellenére is utat talált magának az elmúlt több mint tíz évben, a magyar informatív napi- és heti sajtó, a rádió és a televízió viszont csak vergődött és tengődött, anyagi és minden más jellegű felépülésükre továbbra is csak a jövő adhat esélyt. A jobb napok felé alighanem csak egy mélyebb és átfogóbb rendszerváltás mutathatná meg az utat, egy megtisztuló, európai irányultságú Szerbia kialakulása.

Erre persze még várni kell, az oda vezető út tele van veszéllyel, buktatóval, bizonytalansággal. Kibontakozás vagy visszarendeződés, ez a nagy kérdés.

A vajdasági magyar tájékoztatási rendszer megújításának nehéz korszaka előtt állunk. 2001. végén az alapító, a Tartományi Képviselőház pontot tett a Forum-ház átszervezéséről folytatott vita végére. A vajdasági magyarság elhíresült csúcsintézménye megszűnt létezni, azaz 2002. január elsejétől három részre szakadt: két közvállalatra (lapkiadó és könyvkiadó) és egy társadalmi vállalatra.

A lényegi kérdések persze függőben maradtak. Végtére is a tájékoztatás kérdése, a nélkülözhetetlen anyagiak rendezése mellett, nem is ezekben a formai keretekben dől el, hanem a professzionista szempontok és erények további térhódítása, a többszólamúság szigorú betartása, a manipulációk elleni tartós küzdelem, a szabadság határainak örökös tágítása során. A társadalmi kör-

nyezettől sok minden függ, attól, hogy igényli-e, támogatja-e az ilyen jellegű irányultságot, fontosnak tartja-e egy népcsoport több mint nyolcvan éve tartó eróziójának megállítását, igényeinek elismerését szóban és tettekben.

A SAJTÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK VÁLOGATOTT IRODALMA

A magyar sajtó története, szerkesztette Kosáry Domokos és Németh G. Béla II/1., 1848–67, II/2., 1867–92, Budapest, 1985

A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája, 1705–1945. Budapest, 1972.

Ardjelan, Ištvan (Argyelán István): Petojezičnost Radio Novog Sada . . . RTV teorija i praksa. 18. szám, Belgrád, 1980

Bikicki, Milana–Kaćanski, Ana: Bibliografija novosadske štampe, 1824–1918. Novi Sad, 1977

Boglár László: A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó. Kalangya, 1941/1–2.

Bori Imre: A Híd, 1934–1984. Újvidék, Híd, 1984/5.

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1998

Burány Nándor: Forradalmi harcunk alkotórésze (Stanka Veselinov a Magyar Szó indulásáról). Újvidék, Magyar Szó, 1979. december 24.

Burány Nándor: Munkásélet. Írások a Szervezett Munkásból. Újvidék, 1973

Busa Margit: Magyar sajtóbibliográfia, I. (1705–1849), II. (1850–67). Budapest, 1986, 1996

Csáky S. Piroska: Sajtóviszonyok Vajdaságban (1918–29). Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1981/49.

Csáky S. Piroska: Vajdasági magyar könyvek, 1918–1941. Forum, 1988

Csapó Julianna: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája. Újvidék, 1993-tól (22 -).

Csorba Béla–Vékás János: A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája. Újvidék, 1994

Csuka János: A délvidéki magyarság története, 1918–1941. Budapest, 1995

Csuka Zoltán: Elhervadt újságlapok között. Adatok a vajdasági magyar sajtó történetéhez. Újvidék, Reggeli Újság, 1936. június 28.

Dettre János: Új partok felé. Válogatott cikkek. Életjel, Szabadka, 1979

Dietrich Gyula: Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda. Szabadka, Üzenet, 1975/5.

Erdélyi István: Száz éve jelent meg az első újság Zentán. Szabadka, 7 Nap, 1975. június 6.

Erdélyi Károly: Tegnap, ma, holnap. Újvidék, Híd, 1984/12.

Fenyves Ferenc: Huszonöt év. A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja. Szabadka, 1924

Gál László: Nyilatkozat a Magyar Szóról az újvidéki tévének. Az Újvidéki Televízió filmtára, 102/73.

Grosschmid Gábor: Bittermann Károly könyvnyomdatulajdonos és a szabadkai első könyvnyomda felállítása. Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, Zombor, 1893/1.

Havas Károly: Egy újság (Bácsmegyei Napló) története. Kalangya, 1935

Herceg János: A Kalangya indulása. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1974/21.

Herceg János: Egy régi hetilap (Sombori Újság). Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1975. május 14.
Herceg János: Zombori napilapok. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1978. március 22., 29. és április 5.
Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920–1929). Újvidék, 1985
Izložba 100. godina somborske štampe. Izdaje Državni arhiv i Somborske novine, 1964
Juhász Ferenc: Nyolcvannégy évvel ezelőtt, 1847-ben alapította nyomdáját Pleitz Pál. Nagybecskerek, Híradó, 1931. április 5.
Káich Katalin: Adalékok a zombori sajtó történetéhez. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1974. november 20.
Káich Katalin: Egy fejezet a magyar–szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből, 1875–1918. Újvidék, 1975
Káich Katalin: Az intézeti kiadványok repertóriuma, 1968–1983. Újvidék, 1983
Káich Katalin: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyveinek repertóriuma, 1885–1918. Újvidék, 1984
Kalapis Zoltán: A Közakarat hét napja. Újvidék, Magyar Szó, 1979. december 13–26.
Kalapis Zoltán: A Szabad Vajdaság első éve. Újvidék, Magyar Szó, 1980. december 24. és 27.
Kalapis Zoltán: A kétnyelvű újvidéki Borba. Újvidék, Magyar Szó, 1982. január 14–19.
Kalapis Zoltán: Öt magyar napilap Szabadkán. In: Betűk és Képek. Újvidék, 1992
Kalapis Zoltán: A padéi Typotbeta. Takáts Rafael 200 éves kézi nyomdája és kiadványai. In: Betűk és képek. Újvidék, 1992
Kalapis Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada. Újvidék, 1994
Kalapis Zoltán: Az első „lentségi" magyar újság szerkesztője: Szép Ferenc. In: „Negyvennyolcnak nagy idejében". Újvidék, 1998
Kalapis Zoltán: A szabadkai és a zombori Bácska alapítója: Radics György. Híd, 2001. április
Káich Katalin: Adalékok a zombori sajtó történetéhez. Magyar Szó–Dunatáj, Zombor, 1974. november 20.
Kek Zsigmond: A Híd története. Újvidék, Híd, 1952
Kolozsi Tibor: Magyar újságok. In: Magyar Ünnepi Játékok. Újvidék, 1952
Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1848–1919). Szabadka, 1973
Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919–1945). Újvidék, 1979
Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó hőskora. Szabadka, Üzenet, 1973/3.
Kolozsi Tibor: 111 szabadkai lap (Az 1945 után megjelent lapokról). Szabadka, 7 Nap, 1980. április 25., május 2.
Kovács József: Vicclap magyar nyelven (Harminc éve jelent meg a Jež magyar kiadása). Magyar Szó, 1985. január 26.
Krestić, Vasilije: Istorija srpske štampe u Ugarskoj, 1791–1914. Novi Sad, 1980
Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára, 1945–1970, I., Szomszédos szocialista országok. Összeállította Kemény G. Gábor. Budapest, 1974

Lévay Endre: Egy nemzedék elindul. Szabadka, Életjel, 1974
Lévay Endre: A Magyar Szó indulása. Kézirat, 1974
Lőrinc Péter: A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán. Újvidék, 1978
Magyar László: Az első szabadkai lap nyomában. In: Életek, iratok – iratok, életek. Újvidék, 1994
Magyar László: Az újonnan megkerült Havi Krónikáról. In: Életek, iratok – iratok, életek. Újvidék, 1994
Menni vagy maradni (sorsriportok a vajdasági magyar értelmiségiek kételyeiről). Újvidék, Napló, 1997
Mesaroš, Šandor (Mészáros Sándor): Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981
Mesaroš, Šandor (Mészáros Sándor): Mađari u Vojvodini 1929–1941. Novi Sad, 1989
Militar, Triva: Štampa u Vojvodini. 1939
Németh Ferenc: Szerkesztőség a hotelszobában. Balás Frigyes becskereki lapalapításáról. Magyar Szó, 1985
Németh Ferenc: Egy régi lap törzsgárdájáról. A becskereki Torontálról indulásának 120., napilappá alakításának 100. évfordulója kapcsán. Magyar Szó, 1992. március 7., 14., 21.
Németh Ferenc: Heti Krónika. Egy ismeretlen szabadkai hetilapról. Magyar Szó, 1994. november 19.
Németh Ferenc: Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei. Szabadka, Életjel, 1994
Németh Ferenc: A szabadságharc szolgálatában. 1849. augusztusában jelent meg Pancsován az első (nyomtatott) újság a mai Bánát területén, a Südungarische Grenzbote. Magyar Szó, 1995. március 15.
Németh Ferenc: A Nagy-Kikindai Lapok. Az első magyar nyelvű kikindai újságról. Magyar Szó, 1995. szeptember 30.
Németh Ferenc: A bánáti tipográfus (Pleitz F. Pál, 1804–1884). Újvidék, Magyar Szó, 1995. július 25.–szeptember 23.
Németh Ferenc: A becskereki sajtó története 1849–1919. Újvidék, Magyar Szó, 1996. július 16.–szeptember 6.
Németh Ferenc: Legtovább a magyar olvasók szolgálatában (A becskereki Torontál átengedte elsőbbségét). Újvidék, Magyar Szó, 1996. december 24.
Németh Ferenc: Egy ismeretlen becskereki napilapról. 75 évvel ezelőtt jelent meg a Szabadság. Újvidék, Magyar Szó, 1997. április 12.
Olajos Mihály: Még egyszer az első hírnökről (A felszabadulás utáni első zentai újság). Újvidék, Magyar Szó, 1986. január 25.
Pál Sándor, dr.–dr. Šandor Pal: Bečejska bibliografija – Becse bibliográfiája, 1805–1944. Becse, 1989
Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája 1–19. Újvidék, 1970–89.
Pastyik László: Sajtótörténetünk nyílt kérdései. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1972/10.
Pastyik László: A pécsi emigráció szerepe a jugoszláviai magyar sajtó első évtizedében. Hungarológiai Közlemények, 1975/25.

Pató Imre: A Híd megalakítása és története (1934–1941). Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1974/21.
Pató Imre: Egy változatos irodalmi hetilap. Hétről-Hétre, 1934. április–1935. április. Magyar Szó, 1974. augusztus 17.
Pató Imre: A Híd repertóriuma. Újvidék, 1976
Petkovics Kálmán: Régi szabadkai újság. Szabadka, Üzenet, 1974/7–8.
Petkovics Kálmán: Egy újság regénye. Újvidék, Magyar Szó, 1979. november 27.–december 12.
Petkovics Kálmán: A béke első éve/A Magyar Szó indulása és fejlődése. Újvidék, Híd, 1985/5.
Petkovics Kálmán: A 7 Nap útja. Újvidék, 1986
Pohárkovics Elvira: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája, 20–21. Újvidék, 1990–92.
Popov, Dušan: Partizanska štampa u Vojvodini. Novi Sad, 1975
Popov, Dušan: Istorija „Slobodne Vojvodine" (1942–1952). Novi Sad, 1982
Popov, Dušan: Srpska štampa u Ugarskoj u vreme prvog svetskog rata. Novi Sad, Zbornik za istoriju Matice srpske, 1982/26.
Popov, Dušan: Srpska štampa u Vojvodini, 1918–1941. Novi Sad, 1983
Popović, Đorđe: Radio u Vojvodini. 1985
Rankov, Dimitrije-Mita: Bibliografski pregled, listova i časopisa u Pančevu u periodu od 1868. do 1941. Pančevo, Informator Istorijskog Arhiva, 1983/17.
Rehák László: Štampa u Vojvodini. In: Vojvodina 1944–1954. Novi Sad, 1954
Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967
Simin, Magda (Szimin-Bosán Magda): Radio-televizija Novi Sad. In: Kratak pregled istorije radio-difuzije u Jugoslaviji. Beograd, 1976
Simonyi Mária: Újvidéki Hírlap 1891–1905. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1980/45.
Simonyi Mária: Újvidék első magyar nyelvű politikai lapja. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/50.
Simonyi Mária: Az újvidéki Bácsmegye tevékenysége 1900–1914 között. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/51.
Somfai János: A negyven éves Torontál. Nagybecskerek, Torontál, 1912. június 1.
Štampana reč u Zrenjaninu, 1847–1981. Katalog izložbe, Gradska biblioteka, Zrenjanin, 1981
Stanojev, Bogdan: 150 godina novosadske štampe, 1825–1975. Novi Sad, 1976
Szabadka bibliográfiája, 1764–1869 (Szentgyörgyi István, Bazsant Éva, Nevenka Bašić Palković). Szabadka, 1988
Szabadkai kiadványok bibliográfiája, 1870–1918 (Szentgyörgyi István, Bazsant Éva). Szabadka–Újvidék, 1993
Szentgyörgyi István: Irodalmak és nyelvek összefonódása a szabadkai lapokban a 19. század utolsó évtizedében. Újvidék, Hungarológiai Közlemények, 1982/52.
Tartalommutató a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyveinek 1885–1907. évfolyamaihoz. A társulat alapításának negyedszázados évfordulója alkalmára összeállította: a titkár (Trencsény Károly). Zombor, 1908

Téves csatatéren (az újvidéki Napló munkatársainak háborús írásai). Szabadka, 1993, 1994; Újvidék, II., 1995

Újságírók kézikönyve (Vukovics Géza: Sajtóműfajok; Kalapis Zoltán: Sajtótörténetünk fejezetei). Újvidék, 1989

Vébel Lajos: Hitte és írta . . . Cikkek, riportok, tárcák, megemlékezések a szerző gyűjteményéből. Újvidék, 1984

Vukovics Géza: Varázsszem (Harminc év tárcaterméséből). Újvidék, 1988

Wix Györgyné: Egy XVIII. századi „Typographia privata". Az Országos Széchenyi Könyvtár 1965/66. évi évkönyve. Budapest